

Krzysztof Biel SJ
ORCID: 0000-0002-8886-8781
Akademia Ignatianum w Krakowie

Różnice płci w odstępowaniu od przestępczości

Gender Differences in Desistance from Crime

ABSTRAKT

Odstąpienie od przestępczości stało się w kryminologii i praktyce resocjalizacyjnej dominującą kategorią badawczą ostatnich dekad. Coraz lepsze rozumienie procesu wraz z identyfikacją czynników wspierających odstępianie od przestępczości pozwala na stosowanie bardziej adekwatnych praktyk resocjalizacyjnych i wzmacnianie aktywności przestępców w ich dążeniu do zerwania z życiem przestępczym. Niniejszy artykuł ma na celu prezentację współczesnej wiedzy o procesie odstąpienia od przestępczości u kobiet i mężczyzn. Najpierw autor prezentuje główne ujęcia definicyjne. Następnie analizuje czynniki strukturalne i indywidualne obecne w procesie odstąpienia od przestępczości. Akcentowane są przede wszystkim różnice występujące u kobiet i mężczyzn. Mężczyźni odstępują od przestępczości w wyniku działania czynników związanych ze statusem społecznym (zatrudnienie, małżeństwo), podczas gdy kobiety akcentują rolę czynników związanych z relacjami osobistymi (rodziną, przyjaciółmi, znajomymi, kuratorami, terapeutami) w procesie zmiany. Analiza literatury stanowi niezbędny etap zrozumienia procesu odstąpienia od przestępczości, co pozwala na projektowanie i prowadzenie badań własnych wśród różnych grup przestępców. Na koniec autor podaje wskazówki dla praktyki resocjalizacyjnej: trzeba wierzyć w potencjał osoby i go wspierać, a równocześnie podejmować konieczne kroki terapeutyczne, należy wzmacniać motywację przestępców do

SŁOWA KLUCZOWE

odstąpienie od przestępczości, odmienność płci, teoria drogi życiowej, czynniki procesu odstąpienia od przestępczości, resocjalizacja

KEYWORDS

desistance from crime, gender differences, life-course theory, predictors, rehabilitation

SPI Vol. 24, 2021/5
ISSN 2450-5358
e-ISSN 2450-5366
DOI: 10.12775/SPI.2021.5.003

Nadesłano: 2.12.2021
Zaakceptowano: 22.12.2021

zmiany stylu życia poprzez koncentrację na mocnych stronach jednostki, zwracać uwagę na odmiennosc płci w procesie odstąpienia od przestępczości oraz tworzyć przyjazne środowisko do zmiany, w którym zaangażowanych jest wiele agend społecznych.

ABSTRACT

Desistance from crime has become the dominant research category in recent decades in criminology and rehabilitation practice. A better understanding of the process, together with the identification of factors supporting desistance, allow the use of more adequate practices and strengthening the activity of offenders in their pursuit of breaking with criminal life. This article aims to present contemporary knowledge about the process of desistance from crime in both women and men. First, the author presents the main definitions before analyzing the structural and individual factors present in the process of desistance. Mostly, the differences between women and men are emphasized, with men desisting from crime as a result of factors related to social status (employment, marriage), while women tend to stress the role of factors related to personal relationships (family, friends, acquaintances, curators, therapists) in the process of change. Literature analysis is a necessary stage in understanding the process of desistance from crime, which allows to design and conduct own research among various groups of offenders. Finally, the author provides some tips for social rehabilitation practice: one must believe in the person's potential and support it, and at the same time undertake the necessary therapeutic steps; the motivation of offenders to change their way of life should be strengthened by focusing on the strengths of the individual; one should pay attention to gender differences in the process of desistance from crime and create a friendly environment for change in which many social agencies are involved.

Statystyki kryminalne niezmiennie pokazują, że większość przestępstw popełniana jest przez mężczyzn. Stąd znacznie większe zainteresowanie badaczy populacją mężczyzn w porównaniu z kobietami. Większość teorii kryminologicznych powstała na podstawie badań prowadzonych na grupie przestępców płci męskiej. Zwykle końcowe ustalenia odnoszono do całej populacji przestępców, nie różniując specyficznych czynników dla mężczyzn i kobiet. W ostatnich

dekadach, szczególnie wśród przedstawicielek kryminologii feministycznej, akcentuje się konieczność badań i budowania specyficznych teorii ze względu na płeć i gender. Badania prowadzone są wyłącznie w grupie przestępczyń, bądź też analizy czynników ryzyka kobiet porównywane są z czynnikami ryzyka u mężczyzn. Dotyczy to również pojęcia odstąpienia od przestępczości (*desistance*), które staje się dominującą kategorią badawczą ostatnich lat (Muskała 2016). Badaczy interesuje przede wszystkim pytanie o to, co pomaga ludziom zerwać z przestępczością, dlatego też zajmują się identyfikacją czynników wspierających odstąpienie od przestępczości.

Niniejszy artykuł ma na celu przedstawienie zasadniczych różnic w procesie odstąpienia od przestępczości w populacji mężczyzn i kobiet. Analizie poddane zostaną najważniejsze badania funkcjonujące w obrębie głównych teorii odstąpienia od przestępczości. Przeprowadzono komputerowe przeszukanie baz danych Google Scholar oraz Researchgate.net w celu zlokalizowania odpowiednich badań przy użyciu słów kluczowych, takich jak: odstąpienie od przestępczości kobiet lub mężczyzn, różnice płci, kariera przestępcza, recydywa. Przyjęto następujące kryteria włączania: 1) badania zawierające definicję odstąpienia od przestępczości w kategorii procesu; 2) badania musiały dotyczyć procesu odstąpienia od przestępczości tylko kobiet lub tylko mężczyzn oraz badania, które wyraźnie poddawały analizie różnice wynikające z płci; 3) badania dotyczyły odstąpienia od przestępczości przez dorosłych przestępców; 4) brano pod uwagę badania zarówno jakościowe, jak i ilościowe. Wyselekcjonowano 42 badania, głównie obcojęzyczne, które spełniają powyższe kryteria. Rozpiętość czasowa analizowanych raportów to ponad 25 lat, co pozwala dostrzec progres zarówno w metodologii prowadzonych badań, jak i budowaniu teorii odstąpienia od przestępczości.

Definicja odstąpienia od przestępczości

Pojęcie odstąpienia od przestępczości nie jest jednoznaczne. Istnieje wiele definicji i propozycji poszerzenia lub uszczegółowienia tego terminu w zależności od przyjętej koncepcji metodologicznej. Niemniej jednak ostatnio przyjmuje się dwie przeciwstawne grupy definicji. Jedna definiuje odstąpienie od przestępczości jako punkt, w którym osoba przestała popełniać przestępstwa, jako punkt

końcowy, wygaśnięcie przestępczości (Kazemian 2007). Nie ma tu jednak jasności, w jaki sposób należy rozumieć słowo wygaśnięcie, tzn. po ilu np. latach można mówić o odstąpieniu od przestępczości. Niektórzy twierdzą, że o prawdziwym odstąpieniu od przestępczości można mówić dopiero w momencie śmierci (Farrington, Wikstrom 1994). Inni zwracają uwagę na konieczność badań uwzględniających przerwy w karierze przestępczej, gdyż one dostarczają cennych informacji o tym, dlaczego ludzie odступują od przestępczości na jakiś czas oraz dlaczego chęć dokonania długotrwałej zmiany nie została w pełni zrealizowana (Kazemian 2007). Badanie jedynie statycznych czynników, takich jak wiek czy historia kryminalna, jest jednak niewystarczające i nie daje możliwości pełnego zrozumienia odstąpienia od przestępczości.

Druga grupa definiuje odstąpienie od przestępczości jako dynamiczny, wieloaspektowy proces, w który wkracza przestępca. John Laub i Robert Sampson w swojej teorii nieformalnej kontroli społecznej wskazują, że odstąpienie od przestępczości jest wynikiem więzi społecznych ustanowionych w okresie dorosłości, wśród których dominującą rolę odgrywa małżeństwo i stałe zatrudnienie. Czynniki te są uważane za „punkty zwrotne”, które wiążą jednostki ze społeczeństwem, a tym samym stwarzają możliwość wzmocnienia „kapitału społecznego”. Zgodnie z tym poglądem przestępcy przestają popełniać zbrodnie, aby zapobiec utracie nowych więzi ze społeczeństwem, co z kolei prowadzi do długoterminowych zmian w zachowaniu (Laub i Sampson 2003).

Teoria nieformalnej kontroli społecznej została skrytykowana za brak zainteresowania procesami psychologicznymi zachodzącymi w człowieku. Kilku autorów podkreśla wpływ transformacji poznawczej i zmiany w obrębie tożsamości na proces odstąpienia od przestępczości (Giordano i in. 2002: 1000; Maruna 200: 118–130, Paternoster, Bushway 2009). Czynniki indywidualne akcentujące indywidualne sprawstwo osoby i zdolność do dokonywania właściwych wyborów w połączeniu ze zmianami społecznymi czynią proces odstąpienia od przestępczości bardziej możliwym.

Mając na uwadze dylematy związane z dwojakim sposobem definiowania *desistance*, Shadd Maruna i Stephen Farrall (2004) wprowadzają dychotomiczną definicję procesu odstąpienia od przestępczości, wyróżniając w niej dwie fazy na wzór lemertowskiej koncepcji

dewiacji pierwotnej i wtórnej. Z jednej strony podkreślają temporalny i behawioralny aspekt *desistance*, natomiast z drugiej strony aspekty rozwojowe i związane z tożsamością. Pierwotna faza *desistance* odnosi się do zaprzestania kariery kryminalnej z uwzględnieniem czasowych przerw w popełnianiu przestępstw. W tej fazie dana osoba koncentruje się na tym, co robi lub czego nie robi. Wtórna faza natomiast jest definiowana jako przejście od zachowań nieprzestępczych do przyjęcia nieprzestępczych ról lub tożsamości, które oznaczają, iż dana osoba zmieniła się tak, że teraz żyje w zgodzie z prawem i normami społecznymi. Wychodząc poza rzeczywistość behawioralną związaną z robieniem (wykonywaniem) czynności i związanymi z tym obawami, wtórna *desistance* przenosi nacisk na sam aspekt bycia i stawania się.

Czy proces odstąpienia od przestępstwa przebiega tak samo u kobiet i mężczyzn?

Jak wspomniano we wstępie, znacznie częściej badania prowadzone są na populacji mężczyzn, co wynika głównie z rozkładu procentowego udziału mężczyzn i kobiet w ogólnej przestępczości. Często wyniki badań na populacji męskiej są ekstrapolowane niemal automatycznie na kobiety. Zwolennicy takiego podejścia twierdzą, że skoro nie istnieją zasadnicze różnice między kobietami i mężczyznami w etiologii przestępczości, to również nie należy się spodziewać dużych różnic w procesie odstąpienia do przestępczości. Mogą to potwierdzać również badania wskazujące, że potrzeby kobiet i mężczyzn opuszczających instytucje penitencjarne są bardzo podobne, gdy chodzi o kwestie najbardziej podstawowe. Na podstawie danych zgromadzonych w wyniku badań *self-report*, Pamela K. Lattimore, Christy A. Visher i Danielle Steffey (za Visher, Travis, 2011: 108S–110S) wykazały, jakie są najbardziej podstawowe potrzeby kobiet (n = 357) i mężczyzn (n = 1697) na 30 dni przed opuszczeniem zakładu karnego oraz 9 i 15 miesięcy po wyjściu na wolność. W populacji mężczyzn spośród 28 proponowanych form pomocy najbardziej pożądanymi są: kontynuacja edukacji, szkolenia pracownicze i praca. Wśród kobiet dominują: kontynuacja edukacji, zatrudnienie, pomoc mentora oraz pomoc w opiece nad dzieckiem. Autorki dowodzą, że skazane bezpośrednio przed opuszczeniem zakładu

karnego kobiety przejawiają znacznie wyższy poziom potrzeb niż mężczyźni w 19 z 28 oferowanych form pomocy. Z czasem różnice coraz bardziej się zacieraają, a jedyna wyraźna odmienność obecna jest w przypadku pomocy związanej ze zdrowiem i utrzymaniem rodziny.

W procesie odstąpienia od przestępczości nie chodzi jedynie o zaspokojenie wszystkich potrzeb byłych skazanych, ale również o wspieranie tworzenia się tożsamości nieprzestępczej, która daje gwarancję trwalszej zmiany stylu życia. Biorąc pod uwagę dominujące teorie i wyniki weryfikujących je badań, wskażę na konkretne różnice w tym procesie u kobiet i mężczyzn, uwzględniając zarówno czynniki strukturalne (praca, związek małżeński, relacje sąsiedzkie), jak i czynniki psychologiczne.

Zgodnie z teorią drogi życiowej, istotnym czynnikiem skutecznej readaptacji społecznej jest oddziaływanie punktów zwrotnych, do których autorzy zaliczają pracę, związek małżeński lub służbę wojskową. Dotychczasowe badania pokazują, że nie jest to związek automatyczny. Sampson i Laub (1995: 146) stwierdzają, że zatrudnienie samo z siebie nie wpływa na proces odstąpienia od przestępstwa. Ich zdaniem to raczej zatrudnienie w połączeniu ze stabilnością pracy (stałe zatrudnienie), zaangażowaniem w pracę oraz wzajemne więzi między pracownikiem a pracodawcą mogą redukować przestępczość. Inni badacze dodają, że oprócz pracy na pełny etat istotną rolę odgrywa także leczenie odwykowe oraz obecność prospołecznych przyjaciół. Skazani na zwolnieniu warunkowym, którzy powrócili do przestępstwa, mieli mniej przyjaciół i doświadczali większej samotności, co prowadziło do szukania okazji do stosowania środków odurzających i przebywania wśród osób ze świata przestępczego (Bahr, Harris, Fisher, Armstrong, 2010: 685–686). Wyniki badań jakościowych w populacji żeńskiej pokazują, że dla wielu kobiet zdobycie zatrudnienia było rzeczywiście powiązane ze ścieżką odstąpienia od przestępczości (Bui, Morash 2010; Cobbina 2009). Niektóre badania pokazują jednak, że kobiety wykonują często tzw. prace „pod stołem” (na czarno), które nie dają żadnego bezpieczeństwa ani nie zapewniają ochrony legalnego zatrudnienia. Nawet jeśli zaczepiają się o potencjalne punkty zwrotne, takie jak zatrudnienie, oferty pracy, które otrzymują, są tak niskiej jakości, że nie służą jako znacząca platforma odstąpienia od przestępczości (Sered, Norton-Hawk 2019; 2020).

Biorąc pod uwagę odmienność płci, należy stwierdzić, że stała praca w połączeniu z satysfakcją jej wykonywania jest silniejszym predyktorem odstąpienia od przestępczości u mężczyzn niż u kobiet. Mężczyźni mają silniejsze poczucie zaangażowania w pracę i widzą większą możliwość rozwoju oraz osiągnięcia satysfakcji życiowej poprzez pracę, podczas gdy kobiety są bardziej nastawione na tworzenie pozytywnych relacji (intymnych, rodzinnych i koleżeńskich) (Benda 2005: 338–339).

Sampson i Laub akcentują mocno związek między małżeństwem a redukcją przestępczości. Dotyczy to głównie mężczyzn. Większość analiz autorzy przeprowadzili bowiem na populacji męskiej. Ich zdaniem małżeństwo ogranicza możliwości przebywania w towarzystwie osób przejawiających zachowania antyspołeczne. Ponadto małżeństwo staje się formą nieformalnej kontroli społecznej. Żonaci mężczyźni są raczej mniej skłonni do narażania swojego małżeństwa kosztem kontynuowania kariery przestępczej. Analizy dowodzą także, że siła więzi i zaangażowania między kobietą i mężczyzną jest ważniejsza w procesie odstąpienia od przestępczości niż samo formalne zawarcie związku małżeńskiego. Odkryli oni bowiem, że mężczyźni, zwłaszcza we wczesnym okresie dorosłości, częściej odstępują od przestępczości, gdy wchodzą w stałe i silne związki, niezależnie czy jest to formalny związek małżeński czy kohabitacja (Sampson, Laub, Wimer 2006: 499).

Walter Forrest (2014) podaje pięć powodów uzasadniających znaczenie małżeństwa w procesie *desistance*: 1) małżeństwo może zwiększać potencjalne koszty związane z przestępczością (np. utratę wartościowej relacji); 2) małżeństwo promuje zmianę stylu życia, co wpływa na redukcję kontaktów z osobami kontynuującymi karierę przestępczą; 3) małżeństwo stanowi formę nadzoru i nieformalnej kontroli społecznej; 4) małżeństwo pomaga zmienić postrzeganie ról społecznych i tożsamości oraz zachęca do przyjęcia bardziej konwencjonalnych orientacji, które są bardziej spójne ze społecznym rozumieniem małżeństwa; 5) małżeństwo wpływa na poprawę samokontroli.

W przypadku kobiet w procesie odstąpienia od przestępczości liczy się przede wszystkim jakość i czas zawarcia małżeństwa, co dowodzą m.in. badania Lisy Broidy i Elizabeth E. Cauffman (2006) przeprowadzone w grupie 424 przestępczyń pięć lat po opuszczeniu instytucji penitencjarnej (w tym okresie 264 kobiety nie powróciły

do przestępstwa, natomiast 160 kobiet było w tym czasie aresztowanych 235 razy). Kobiety, które nie powróciły do przestępstwa, rzadziej wchodziły w związki małżeńskie przed inkarceracją, co oznacza zdaniem autorek, że w przypadku kobiet zamężnych przed inkarceracją wpływ małżeństwa jest raczej szkodliwy niż dobroczynny. Gdy chodzi o jakość małżeństwa, autorki zauważyły, że pięć lat po zwolnieniu warunkowym więcej kobiet, które nie powróciły do przestępstwa (54%) niż recydywistek (34,4%), żyło w związku małżeńskim. Ponadto częściej miały one męża przestrzegającego porządku prawnego (24,2%) niż recydywistki (5%), a jakość ich pożycia małżeńskiego była znacznie wyższa. Badania autorek potwierdzają także fakt, że przestępczynie nie podnoszą swojego statusu poprzez małżeństwo. Tylko 17% kobiet po zwolnieniu warunkowym poślubiło mężczyzn posiadających stałą pracę, którzy nie mieli na swoim koncie dokonanych przestępstw. Spośród kobiet, które nie powróciły do przestępstwa, tylko 24% poślubiło partnerów nieprzestępców.

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że kobiety-żony dostarczają przestępcom potrzebnego wsparcia w procesie odstąpienia od przestępczości, natomiast same takiego wsparcia nie otrzymują, gdyż często biorą za mężów partnerów, którzy sami mają problem z przestępczością. Małżeństwo jest więc ważnym punktem zwrotnym w życiu mężczyzn, natomiast niekoniecznie jest korzystne dla kobiet. Dużą rolę odgrywa tu bowiem wiek kobiet.

Badania Robin Gálnander pokazują, że macierzyństwo jest praktyką uwarunkowaną wiekiem, powiązaną z normatywnymi skryptami życiowymi. Młode kobiety, które odstępują od przestępczości, są w stanie (ponownie) się ubiegać o tożsamość dobrych i troskliwych matek, podczas gdy zdobycie takiej tożsamości jest znacznie bardziej ograniczone w przypadku starszych kobiet. Wynika to z odmienności płci i dotyczy co najmniej dwóch kwestii: po pierwsze, normatywna rozpiętość wieku dla wejścia w rodzicielstwo jest węższa w przypadku kobiet niż w przypadku mężczyzn, a po drugie, nieudane rodzicielstwo ma ostrzejsze konsekwencje dla kobiet niż dla mężczyzn (Gálnander 2019a).

Ostatnio coraz częściej akcentuje się znaczenie związków partnerskich w procesie odstąpienia od przestępczości. Wynika to ze zmieniających się standardów dotyczących instytucji małżeństwa, które traci na znaczeniu. Wydaje się, że wpływ bycia w związku

silnie zależy od jakości tego związku. Wniosek ten znajduje poparcie w badaniach jakościowych. Zakończenie związku z agresywnym partnerem i tworzenie nowego związku opisanego jako wspierający i lepszy niż poprzedni przyczynia się do odstąpienia od przestępczości (Barry 2010; Bui, Morash 2010). Większość badań uwzględniających znaczenie płci w omawianych kwestiach wskazuje, że związki mają silniejszy wpływ na kobiety niż na mężczyzn (Benda 2005, Cobbinna i in. 2012, Simons i in. 2002), przy czym społeczność partnera zwiększa przestępcze zaangażowanie kobiet, ale nie mężczyzn. Ryzyko utraty partnera, który nie jest przestępcą, było częściej wymieniane jako powód odstąpienia od przestępczości przez kobiety niż przez mężczyzn (Barry 2010). Veronica M. Herrera, Jacquelyn D. Wiersma i H. Harrington Cleveland (2010) stwierdzili odwrotne wyniki: dłuższe związki były związane z redukcją przestępczości zarówno u kobiet, jak i mężczyzn, ale jakość relacji wpływała pozytywnie tylko na mężczyzn-przestępców. Podsumowując, badania te wskazują znaczenie uwzględniania specyfiki związku w procesie odstąpienia od przestępczości; to może wyjaśniać, dlaczego niektóre kobiety odnoszą korzyści z posiadania „romantycznego” partnera (Herrera, Wiersma, Cleveland 2010), podczas gdy inne nie.

Istotną rolę w procesie odstąpienia od przestępczości odgrywają pozytywne relacje, zarówno w rodzinie, jak i w bliskim otoczeniu skazanych powracających do społeczeństwa. Badania wykazują, że dotyczy to tak kobiet, jak i mężczyzn. Badane kobiety, które pozytywnie przeszły proces resocjalizacji i zakończyły karierę przestępczą, podkreślały przede wszystkim rolę wsparcia rodzinnego w postaci pomocy finansowej, wsparcia emocjonalnego oraz pomocy w opiece nad dziećmi (McIvor, Murray, Jamieson 2004: 192–193). Większość kobiet powracających do społeczeństwa zamieszkuje z rodziną, dlatego tak ważne jest wsparcie najbliższych. Ponadto kobiety przebywające na warunkowym zwolnieniu mocno akcentowały pozytywne wsparcie ze strony kuratorów, którzy potrafili wsłuchiwać się w ich potrzeby, zachęcali do podejmowania trudu wyjścia na prostą oraz oferowali wsparcie¹. Kobiety, które w czasie zwolnienia warunkowego

1 Polskie badania pokazują podobną tendencję (Matysiak-Błaszczak 2010: 221–222). Skazane kobiety najbardziej oczekują pomocy ze strony rodziny i kuratora. Należy więc już w czasie odbywania kary promować, podtrzymywać, względnie modyfikować więzi rodzinne skazanych. Kontakty z rodziną

powróciły do przestępstwa, interpretowały swoje niepowodzenie jako wynik negatywnego wpływu rodziny, która zachęcała je do popełniania przestępstw oraz utrzymywania patologicznych relacji z partnerem. Ponadto podkreślały słabą współpracę z kuratorami, którzy nie byli zbyt wrażliwi na ich potrzeby i nie dostarczali spodziewanego wsparcia i konkretnej pomocy (Cobbina 2010: 222–227). Nie zawsze więc utrzymanie bliskich relacji rodzinnych ma pozytywny wpływ na proces odstąpienia od przestępczości. Badania pokazują, że przemoc, a zwłaszcza przemoc ze strony partnera, doświadczenia różnych form wykorzystywania mogą mieć znaczący wpływ na proces wychodzenia na prostą (Barr 2019). W związku z tym dla wielu kobiet odchodzenie od niezdrowych relacji rodzinnych czy partnerskich, zerwanie związków intymnych cechujących się przemocą, zwiększa ich szanse na odstąpienie od przestępczości (Gálnander 2019b; Österman 2021). Tak więc, w przeciwieństwie do tradycyjnych idei kryjących się pod terminem *desistance* (zwykle opartych na męskich próbach), uznających relacje jako czynnik stabilizujący, dla wielu kobiet odstąpienie od przestępczości może w rzeczywistości się wiązać raczej z odkrywaniem i domaganiem się niezależności oraz usamodzielnianiem się (Barr 2019).

W populacji skazanych mężczyzn pomoc w utrzymaniu kontaktów z rodziną uznaje się również za jeden najważniejszych czynników readaptacji społecznej. Potwierdzają to badania polskie i zagraniczne (Bahr, Harris, Fischer, Armstrong 2010: 684). W badaniach Aleksandry Szymanowskiej (2009: 291–293) skazani oczekiwali wsparcia społecznego głównie od rodziców i rodzeństwa, ale wskazywali też potrzebę kontaktów z kuratorem. Franciszka Kozaczuk (2009: 324–325) podkreśla natomiast, że czas pobytu w więzieniu koreluje pozytywnie z potrzebą uzyskania pomocy w utrzymaniu kontaktów z rodziną, a zapotrzebowanie na pomoc w utrzymaniu kontaktu z rodziną zwiększa się wraz z wiekiem skazanych. Ważne jest również nawiązywanie nowych relacji, szczególnie z nowo poznaną kobietą (Szczepanik 2017).

pozwalają skazanym uwierzyć w możliwość i sens zmiany życiowej, a rodzinie oczekiwać na powrót matki, żony, córki. Ważna jest również deklaracja o potrzebie kontaktów z kuratorem po opuszczeniu zakładu karnego, co wskazuje na konieczność takich kontaktów już w czasie odbywania kary pozbawienia wolności.

Badania dotyczące roli płci w odstępowaniu od przestępczości dostarczają wielu dowodów na to, że w tym kontekście kobiety odnoszą większe korzyści z posiadania dzieci niż mężczyźni. Istnieje na to kilka możliwych wyjaśnień. Ilość czasu poświęcanego na opiekę nad dzieckiem może mieć tutaj znaczenie. Ponadto matki mogą częściej korzystać z niektórych „punktów zwrotnych” prowadzących do zmiany niż ojcowie. Na przykład posiadanie małych dzieci może wpłynąć na prawdopodobieństwo, że kobiety skorzystają z programu zwolnieniowego. Wreszcie, może to wynikać z charakteru rodzicielskiej roli. Pozytywny wpływ rodzicielstwa wydaje się zależeć od natury sytuacji: matki, które są w stanie opiekować się dziećmi (np. skutecznie pokonując uzależnienie), najbardziej korzystają ze statusu swego macierzyństwa (Bachman i in. 2016: 228). Niekiedy stanie się rodzicem nie oznacza dla mężczyźni, że czują się oni związani z dzieckiem – w konsekwencji ojcostwo nie prowadzi automatycznie do odstąpienia od przestępczości (Benda 2005). Ponadto badania wykazały, że to macierzyństwo, a nie małżeństwo, stanowi główny „punkt zwrotny” przestępczych trajektorii kobiet żyjących w niekorzystnych warunkach (Kreager, Matsueda, Erosheva 2010: 248).

Ogólnie rzecz biorąc, argumenty jakie przemawiają za „efektem rodzicielstwa” w procesie odstąpienia od przestępczości można sprowadzić do trzech: 1) świeżo upieczony rodzic zaczyna poświęcać znaczną ilość swego czasu dziecku, budując z nim więź; 2) obowiązki rodzicielskie zmniejszają czas spędzany na nieustrukturyzowanych kontaktach towarzyskich; 3) zredukowany zostaje również czas spędzany wśród dewiacyjnych rówieśników (Siennick, Osgood 2008).

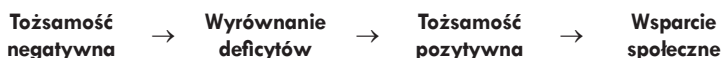
Wśród czynników psychologicznych na pierwsze miejsce wysuwa się własna skuteczność i sprawstwo, wyraźnie różnicujące recydywistów od skazanych, którzy skutecznie podjęli wysiłek odstąpienia od przestępczości. Nie zanotowano wyraźnych różnic ze względu na płeć. Oznacza to, iż własna skuteczność odgrywa ogromną rolę zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn. Jednostki, które wyszły na prostą, były bardziej otwarte na zmianę, miały nadzieję na sukces i większe poczucie sprawstwa i kontroli nad swoim życiem. Postrzegana własna skuteczność ułatwiała im wyznaczanie sobie celów, zaangażowanie oraz wytrwałość wobec przeciwności i komplikacji występujących w procesie odstąpienia od przestępczości. Własna skuteczność motywuje do działania na rzecz własnego dobra (Friestad, Skog Hansen 2010:

295; McIvor, Trotter, Sheehan 2009: 357; Kay 2020). Kelly Hannah-Moffat (2003: 45) stwierdza, że „skuteczny plan reintegracji ze społeczeństwem motywuje w kierunku autonomii i pozostawiania z dala od kontroli ze strony innych. Badania przeprowadzone w populacji kobiet, które zdołały utrzymać się poza systemem penitencjarnym, wskazują, że największe szanse na sukces mają te, które przejmują kontrolę nad własnym życiem i w ten sposób zmieniają kierunek działania”.

Interesujące z punktu widzenia różnic między kobietami i mężczyznami w procesie odstąpienia od przestępstwa są badania przeprowadzone przez Bryn A. Herrschaft i jej współpracowniczki (Herrschaft, Veysey, Tubman-Carbone, Christian 2009: 477–479). Autorki poddały weryfikacji dwa modele transformacji odgrywające ważne role w readaptacji skazanych. Pierwszy z nich dotyczy czynników związanych z osobistymi relacjami jednostek (*relational-related factors* – RRF) z rodziną (rodzice, rodzeństwo, dzieci), przyjaciółmi i znajomymi, terapeutami czy figurami religijnymi (Bóg). Drugi model koncentruje się na czynnikach niezwiązanych z intymnymi relacjami (*status-related factors* – SRF). Zaliczyć tu należy pracę, naukę, ważne życiowe wydarzenia, terapię itp.

Przeprowadzone analizy pokazują, że kobiety różnią się od mężczyzn w narracjach dotyczących przemiany ich życia. Kobiety najczęściej przypisują pozytywną zmianę obecności udanych relacji życiowych (RRF), natomiast mężczyźni wskazują na inne czynniki (SRF), jak zatrudnienie czy specyficzne wydarzenia życiowe. Autorki zauważyły również, że istnieją różnice w doświadczaniu procesu zmiany i w sposobie konstruowania pozytywnej tożsamości u kobiet i mężczyzn. Proponują one dwa odmienne modele zmiany stygmatyzowanych tożsamości.

Model dla mężczyzn:

Na początku mężczyźni posiadają tożsamość negatywną, stygmatyzowaną (przestępca, uzależniony). Następnie podejmują określone role społeczne, nie doświadczając jeszcze zmian w postrzeganiu siebie. Wypełniając te role, zdobywają społeczne uznanie i zaczynają

postrzegać siebie inaczej (zmiana poznawcza), co z kolei prowadzi do zmiany tożsamości.

Model dla kobiet:

Kobiety również posiadają najpierw stygmatyzowaną (negatywną) tożsamość, następnie jednak pojawia się zmiana poznawcza, która jest wynikiem osobistych interakcji, co z kolei prowadzi do zmiany w postrzeganiu siebie. Transformacja tożsamości dokonuje się już w tym punkcie i jest dalej wzmacniana poprzez interakcje społeczne. Niektóre kobiety podejmowały następnie określone społecznie role, ale ich podjęcie nie było koniecznym etapem i wymogiem dla pozytywnej zmiany.

Wykorzystując powyższe modele w readaptacji społecznej mężczyzn, proces ten zakłada najpierw wyrównanie deficytów poprzez znalezienie pracy, podniesienie poziomu edukacji, pokonanie uzależnienia. Gdy te deficyty zostają w sposób konstruktywny wyrównane, następuje pozytywna zmiana w postrzeganiu własnej tożsamości. Ta tożsamość jest następnie wzmacniana przez wsparcie społeczne wynikające z osobistych i wspólnotowych relacji. Natomiast u kobiet proces transformacji rozpoczyna się od zmiany postrzegania własnej tożsamości. Następnie otrzymują one pozytywne wzmocnienie (wsparcie społeczne), będące efektem relacji osobistych, które potwierdzają nową tożsamość. Ta zmiana może, ale nie musi, prowadzić do wyrównania deficytów (podjęcie pracy, edukacji itp.).

Gdy kobieta doświadcza zakłócenia w intymnych relacjach, nie jest to jedynie problem jakości związku, często wiąże się to z utratą poczucia własnej wartości. Proces zmiany u kobiet od negatywnej do pozytywnej tożsamości nie może się więc dokonać skutecznie, dopóki nie zostanie przywrócone poczucie ich własnej wartości poprzez ustanowienie prospołecznych związków. Dopiero gdy kobieta czuje się całkowicie zaakceptowana, może poszukiwać zewnętrznych źródeł uznania, co pozwoli jej kontynuować drogę transformacji. Natomiast mężczyźni budują poczucie własnego ja nie wokół bliskich relacji, ale wokół zobowiązań wynikających z dorosłości (np. praca), które nadają wartość ich życiu. Proces transformacji wiąże się więc reorganizacją

własnego ja, które pochodzi z zewnętrznego źródła, jak praca, co pomaga w dalszej kolejności skutecznie nawiązać bliskie relacje społeczne.

Podsumowując analizowane raporty z badań, trzeba zauważyć, że w procesie odstąpienia od przestępczości kobiet i mężczyzn widać zarówno podobieństwa, jak i różnice. Początkowe doniesienia zwykle zawierały konkluzję o jednakowym procesie u obu płci, jednak z czasem literatura feministyczna dostarczyła bardziej wnikliwych analiz dotyczących procesu odstąpienia od przestępczości kobiet i przyczyniła się do ujawnienia czynników specyficznych dla kobiet. Kobiety znacznie częściej akcentują konieczność budowania dobrych relacji rodzinnych i społecznych, które są najważniejszym elementem kształtowania ich tożsamości, mężczyźni natomiast bardziej zwracają uwagę na budowanie statusu społecznego (praca, małżeństwo). Ponadto kobiety korzystają częściej z motywacji moralnych i religijnych (uznanie przestępstwa za złe), mężczyźni zaś mają bardziej utylitarne podejście (przestępstwo przestaje się opłacać). Ostatnio w badaniach coraz częściej podkreśla się fakt, że nie wystarczy określenie czynników procesu odstąpienia od przestępczości opartych na tradycyjnych teoriach akcentujących konieczność wystąpienia punktów zwrotnych lub zmiany tożsamości, ale trzeba również badać kontekst, w jakim żyją przestępcy, ich powiązania i jakość relacji z bliższym i dalszym otoczeniem oraz nabywanie przez nich kapitału społecznego i emocjonalnego, który prowadzi do wzrostu ich niezależności.

Wnioski

Odstąpienie od przestępczości jest terminem wprowadzonym do rodzimej literatury zaledwie kilka lat temu, stąd dorobek polskich badaczy nie jest jeszcze zbyt pokaźny. Trudno też znaleźć badania porównujące perspektywę kobiet i mężczyzn. Stąd analiza literatury obcojęzycznej wydaje się zabiegiem potrzebnym. Po pierwsze, chodzi o uporządkowanie podstaw teoretycznych procesu *desistance*, co pozwoli na poznanie i zrozumienie różnych perspektyw badawczych. Warto również zauważyć, że odstąpienie od przestępczości jest teorią eklektyczną o średnim zasięgu, niemniej jednak ambicją badaczy jest stworzenie ogólnej teorii skutecznej resocjalizacji dla różnych populacji skazanych oraz różnych kontekstów społecznych i geograficznych. Jest to teoria odbiegająca mocno od tradycyjnie pojmowanej

resocjalizacji. Akcentuje ona bowiem znaczenie tworzenia sprzyjających warunków dla pomyślnego procesu zmiany przestępców, a nie tradycyjnie rozumianych zabiegów resocjalizacyjnych w postaci programów stosowanych przez personel więzienny. Po drugie, przegląd badań stanowi podstawę do poznania założeń metodologicznych i projektowania badań własnych. W ostatnim czasie w literaturze przedmiotu dominują badania jakościowe (biograficzne, autobiograficzne), oparte na narracjach przestępców akcentujących specyfikę grupy, miejsca i szerszego kontekstu społecznego. Wydaje się, że istnieje potrzeba prowadzenia takich badań w naszym kraju, nie tylko w celu poznania czynników procesu odstąpienia od przestępczości, ale także zrozumienia samego procesu i udziału w nim skazanych i wychowawców. Odstąpienie od przestępczości jest procesem trudnym, w którym można wyróżnić wzloty i upadki. Jest on więc podobny do procesu wychodzenia z nałogu i zakłada, że trzeba podejmować konkretne kroki terapeutyczne, ale również należy wierzyć w potencjał jednostki i go wspierać. Należy więc kształtować motywację przestępców do podjęcia zmiany i pokazywać im możliwość i realność zmiany stylu życia. Odstąpienie od przestępczości staje się bardziej możliwe, gdy jednostka postrzega własną skuteczność działania i otrzymuje potwierdzenie z zewnątrz o dokonywanych słusznych wyborach. Jednostka pragnie być głównym sprawcą własnej zmiany, a nie biernym odbiorcą procesu resocjalizacji. Należy więc koncentrować się raczej na mocnych stronach jednostki i promować „dobre życie”. W praktyce resocjalizacyjnej należy także wspierać relacje z kuratorem. Tak mężczyźni, jak i kobiety wskazują na potrzebę takich relacji, przy czym kobiety akcentują bardziej wymiar emocjonalny, partnerski (mentor), natomiast mężczyźni potrzebują dobrego motywatora (profesjonalista), który pobudzi ich do skutecznego działania. W procesie resocjalizacji i readaptacji społecznej ważna jest współpraca wielu agend mających wpływ nie tylko na zmianę w samej jednostki, ale także oddziałujących na zmiany w jej środowisku życiowym.

Bibliografia

- Bachman R., Kerrison E.M., Paternoster R., Smith L., O'Connell D. (2016). *The Complex Relationship Between Motherhood and Desistance*, „Women & Criminal Justice”, t. 26, s. 212–231.

- Bahr S.J., Harris L., Fisher J.K., Armstrong A.H. (2010). *Successful Reentry: What Differentiates Successful and Unsuccessful Parolees?*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” t. 54, nr 5, s. 667–692.
- Barr U. (2019). *Desisting Sisters: Gender, Power and Desistance in the Criminal (In)Justice System*, Londyn: Palgrave MacMillan.
- Barry M. (2010). *Youth Transitions: From Offending to Desistance*, „Journal of Youth Studies”, t. 13, nr 1, s. 121–136.
- Benda B.B. (2005). *Gender Differences in Life-Course Theory of Recidivism: A Survival Analysis*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology”, t. 49, nr 3, s. 325–342.
- Broidy L.M., Cauffman E.E. (2006). *Understanding the Female Offender*, U.S. Department of Justice Grant 2001-IJ-CX-0034, <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/216615.pdf> [dostęp: 09.06.2012].
- Bui H.N., Morash M. (2010). *The Impact of Network Relationships, Prison Experiences, and Internal Transformation on Women’s Success After Prison Release*, „Journal of Offender Rehabilitation”, t. 49, nr 1, s. 1–22.
- Cobbina J.E. (2009). *From Prison to Home: Women’s Pathways In and Out of Crime*, University of Missouri, USA, <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/226812.pdf> [dostęp: 09.06.2012].
- Cobbina J.E. (2010). *Reintegration Success and Failure: Factors Impacting Reintegration among Incarcerated and Formerly Incarcerated Women*, „Journal of Offender Rehabilitation”, t. 49, nr 3, s. 210–232.
- Cobbina J.E., Huebner B.M., Berg M.T. (2012). *Men, Women, and Postrelease Offending: An Examination of the Nature of the Link Between Relational Ties and Recidivism*, „Crime & Delinquency”, t. 58, nr 3, s. 331–361.
- Farrington D.P., Wikström P.-O.H. (1994). *Criminal Careers in London and Stockholm: A Cross-National Comparative Study*, [w:] *Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior*, red. E.G.M. Weitekamp, H.J. Kerner, Dordrecht: Kluwer Academic, s. 65–89.
- Friestad C., Skog Hansen I.L. (2010). *Gender Differences in Inmates’ Anticipated Desistance*, „European Journal of Criminology”, t. 7, nr 4, s. 285–298.
- Forrest W. (2014). *Cohabitation, Relationship Quality, and Desistance From Crime*, „Journal of Marriage and Family”, t. 76, nr 3, s. 539–556.
- Gålnander R. (2019a). *Desistance From Crime – to What? Exploring Future Aspirations and Their Implications for Processes of Desistance*, „Feminist Criminology”, t. 15, nr 3, s. 255–277.
- Gålnander R. (2019b). *Being Willing but Not Able: Echoes of Intimate Partner Violence as a Hindrance in Women’s Desistance From Crime*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology”, t. 5, s. 437–460.
- Giordano P.C., Cernkovich S.A., Rudolph J.A. (2002). *Gender, Crime, and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation*, „American Journal of Sociology”, t. 107, nr 4, s. 880–1064.

- Hannah-Moffat K. (2003). *Losing Ground: Gender, Responsibility and Parole Risk*, unpublished conference paper, meeting of American Society of Criminology.
- Herrera V.M., Wiersma J.D., Cleveland H.H. (2010). *Romantic Partners' Contribution to the Continuity of Male and Female Delinquent and Violent Behavior*, „Journal of Research on Adolescence”, t. 21, nr 3, s. 608–618.
- Herrschaft B.A., Veysey B.M., Tubman-Carbone H.R., Christian J. (2009). *Gender Differences in the Transformation Narrative: Implications for Revised Reentry Strategies for Female Offenders*, „Journal of Offender Rehabilitation”, t. 48, nr 6, s. 463–482.
- Kay C. (2020). *Rethinking Social Capital in the Desistance Process: The 'Artful Dodger' Complex*, „European Journal of Criminology”, s. 1–17.
- Kazemian L. (2007). *Desistance from Crime*, „Journal of Contemporary Criminal Justice”, t. 23, nr 1, s. 5–27.
- Kozaczuk F. (2009) *Determinanty skutecznej resocjalizacji w opinii skazanych i wychowawców*, [w:] *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 318–330.
- Kreager D.A., Matsueda R.L., Erosheva E.A. (2010). *Motherhood and Criminal Desistance in Disadvantaged Neighborhoods*, „Criminology”, t. 48, nr 1, s. 221–257.
- Laub J.H., Sampson R.J. (2003). *Shared Beginnings, Divergent Lives*, Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Maruna S. (2000). *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*, Washington (DC): American Psychological Association.
- Matysiak-Błaszczyk A. (2010). *Sytuacja życiowa kobiet pozbawionych wolności*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- McIvor G., Trotter C., Sheehan R. (2009). *Women, Resettlement and Desistance*, „Probation Journal. The Journal of Community and Criminal Justice”, t. 56, nr 4, s. 347–361.
- McIvor, G., Murray C., Jamieson J. (2004). *Desistance From Crime: Is It Different for Women and Girls?*, [w:] *After Crime and Punishment: Pathways to Offender Reintegration*, red. S. Maruna, R. Immarigeon, Cullompton-Portland (OR): Willan Publishing, s. 181–197.
- Muskała M. (2016). *„Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Österman L.A.M. (2021). *Longitudinal Cross-National Perspectives on Female Desistance: The Role of Social and Emotional Capitals in Female Narrations of Maintaining Change*, „European Journal of Probation”, s. 1–19.
- Paternoster R., Bushway P. (2009). *Desistance and the 'Feared Self': Toward an Identity Theory of Criminal Desistance*, „Journal of Criminal Law and Criminology”, t. 99, nr 4, s. 1103–1156.
- Rutter N., Barr U. (2021) *Being a 'Good Woman': Stigma, Relationships and Desistance*, „Probation Journal”, t. 68, nr 2, s. 166–185.

- Sampson R.J., Laub J.H. (1993). *Crime in the Making: Pathways and Turning Points through Life*, Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Sampson R.J., Laub J.H. (1995). *Understanding Variability in Lives through Time: Contributions of Life-Course Criminology*, „Studies on Crime and Crime Prevention”, t. 4, nr 2, s. 143–158.
- Sampson R.J., Laub J.R., Wimer C. (2006). *Does Marriage Reduce Crime?: A Counterfactual Approach to Within-Individual Causal Effects*, „Criminology”, t. 44, nr 3, s. 465–508.
- Sered S.S., Norton-Hawk M. (2019). *Women on the Institutional Circuit: A 9-Year Qualitative Study*, „Journal of Correctional Health Care”, t. 25, nr 1, s. 25–36.
- Sered S.S., Norton-Hawk M. (2020). *Beyond Recidivism and Desistance*, „Feminist Criminology”, t. 16, nr 2, s. 165–190.
- Schinkel M. (2019). *Rethinking Turning Points: Trajectories of Parenthood and Desistance*, „Journal of Developmental and Life-Course Criminology”, t. 5, s. 366–386.
- Siennick, S. E., Osgood, D.W. (2008). *A Review of Research on the Impact on Crime of Transitions to Adult Roles*, [w:] *The Long View of Crime: A Synthesis of Longitudinal Research*, red. A. Liberman, New York: Springer, s. 161–187.
- Simons R.L., Stewart E., Gordon L.C., Conger R.D., Elder G.H. (2002). *A Test of Life-Course Explanations for Stability and Change in Antisocial Behavior from Adolescence to Young Adulthood*, „Criminology”, t. 40, nr 2, s. 401–434.
- Szczepanik R. (2017). „Otworzyło mi się wtedy okno na inny świat. Otworzyło mi to oczy na moje życie”. O wydarzeniach (punktach zwrotnych) inicjujących próby zerwania przez recydywistów z przestępczym stylem życia, „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne”, t. 4, nr 1 s. 238–255.
- Szymanowska A. (2009). Czynniki utrudniające readaptację społeczną w świetle badań katamnesticznych, [w:] *Prawne i socjokulturowe uwarunkowania profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 285–301.
- Visher C.A., Travis J. (2011). *Life on the Outside: Returning Home after Incarceration*, „The Prison Journal”. Supplement, t. 91, nr 3, s. 102S–119S.

ADRES DO KORESPONDENCJI

Dr Krzysztof Biel SJ
 Akademia Ignatianum w Krakowie
 Instytut Nauk o Wychowaniu
 e-mail: krzysztof.biel@ignatianum.edu.pl